

Krzysztof Brzechczyn

(Uniwersytet Adama Mickiewicza w Poznaniu,
Instytut Pamięci Narodowej, Oddział w Poznaniu)

Protesty przeciwko zdejmowaniu krzyży w szkołach województwa zielonogórskiego w sierpniu-wrześniu 1958 roku

Opisywane wydarzenia w województwie zielonogórskim w sierpniu – wrześniu 1958 r. były częścią ogólniejszej polityki władz PRL wobec Kościoła katolickiego i reakcji nań społeczeństwa. W 1956 r. na fali protestów poznańskiego czerwca i przemian w październiku nastąpiła znacząca „odwilż” w stosunkach pomiędzy władzą komunistyczną a kościołem rzymskokatolickim. W dniu 26 X 1956 r. władze uwolniły prymasa S. Wyszyńskiego i sześciu biskupów. Wkrótce, od 4 XI 1956 r. rozpoczęła pracę Komisja Mieszana Rządu i Episkopatu. Efektem jej działania była zmiana dekretu o obsadzaniu stanowisk kościelnych (nominacje należały do Kościoła, a władze wnosić mogły jedynie zastrzeżenia wobec wysuwanych kandydatów), zgoda na nauczanie religii w szkołach jako przedmiotu nadobowiązkowego, wprowadzenie opieki duszpasterskiej w więzieniach i szpitalach oraz powrót przymusowo wysiedlonych księży i zakonników do swych parafii i zgromadzeń zakonnych. Władze zgodziły się na powstanie Klubów Inteligencji Katolickiej, dwóch nowych pism katolickich „Więzi” i „Znak”; środowiska te uzyskały również swoją reprezentację w Sejmie.

Wkrótce jednak kierownictwo PZPR poczęło odchodzić od polityki ustępstw i przywracać utraconą kontrolę nad życiem społecznym. W pierwszej kolejności ograniczano swobody polityczne – przykładem tego typu działań może być zamknięcie „Po prostu”, a później – swobody religijne. Przejawem zaostrenia polityki wobec Kościoła było przeprowadzenie w dniu 4 I 1958 r. przez pracowników Wojewódzkiego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk kontroli kancelarii Kurii Gorzowskiej, w wyniku czego zarekwirovano 27 tytułów książek. W dniu 4 VII 1958 r. KC PZPR wystosował list do podległych mu egzekutyw wojewódzkich, miejskich i powiatowych informujący o polityce Partii wobec Kościoła, zalecający wszczęcie walki z „klerykalizmem”. Na tej podstawie osoby z aparatu władzy posądzone o sprzyjanie Kościołowi, usuwane były z kierowniczych stanowisk¹.

¹ W związku z tym drobiazgowej inwigilacji było poddawane życie osobiste szeregowych członków partii i zarazem pracowników administracji. W „Informacja nr 62/58” z 18 września 1958 r. wysłanej do gabinetu Ministra SW czytamy: „Uzyskano informację, że ob. Kaczkowski Michał pracownik Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Lubsku, członek PZPR oraz jego żona, z którą zawarł związek małżeński – biorąc ślub cywilny w miesiącu VII 1957 r. zwrócili się ostatnio do Kurii Biskupiej w Gorzowie poprzez Urząd Parafialny w Lubsku z prośbą o zwolnienie ich od publicznych zapowiedzi przedślubnych, podając jako uzasadnienie pracę w PPRN i przynależność do PZPR”. Instytut Pamięci Narodowej w Poznaniu (dalej: IPN Po), sygn. [IPN Po 060/44/55 z. 85; k. 120]. Informacja ta przekazana została również I Sekretarzowi KW PZPR w Zielonej Górze, Departamentowi IIII MSW i Komendzie Wojewódzkiej MO w Zielonej Górze.

Polityczną konkretyzacją polityki Partii były opracowane 17 VII 1958 r. „Wytyczne w dziedzinie zwalczania wrogiej działalności kleru i aktywu katolickiego”², sygnowane przez ówczesnego wiceministra MSW Antoniego Alstera. „Wytyczne” przewidywały intensyfikację inwigilacji i pozyskiwanie „osobowych źródeł informacji” wśród duchowieństwa oraz zwracały uwagę organom represji państwa na obowiązek informowania władz partyjnych i państwowych „o działalności klerykałów usadowionych w różnych instytucjach państwowych i społecznych udzielających pomocy księżom w organizowaniu różnych manifestacji politycznych pod przykrywką praktyk religijnych”. Wobec takich osób miały zostać wyciągnięte konsekwencje służbowe. Wytyczne zostały zatwierdzone 8 VIII 1958 r. przez kolegium MSW, po czym rozesłano je do jednostek terenowych. W dniu 21 VII 1958 r. została dokonana rewizja w Instytucie Prymasowskim Ślubów Narodu na Jasnej Górze. Trzy dni później, 24 VII 1958 r. odbyła się narada centralnych i wojewódzkich działaczy partyjnych zajmujących się polityką wyznaniową. W dniu 4 VIII 1958 r. podjęto dwie decyzje: Urząd do Spraw Wyznań ograniczył stosowanie powielaczy w kuriach i parafiach, a minister Oświaty Władysław Bienkowski wydał zarządzenie o przestrzeganiu świeckości szkoły. Na podstawie tej ostatniej decyzji ze szkół miały być usunięte emblematy religijne (krzyże), zakazano w nich odmawiać modlitwy, a osoby przynależne do zgromadzeń zakonnych nie mogły nauczać religii. Do koordynowania zaostrzonego kursu latem 1958 r. powołano przy Egzekutywach KW PZRP Wojewódzkie Trójki ds. Kleru składające się z I sekretarza KW PZPR, sekretarzy ds. propagandy KW PZPR i zastępców komendantów wojewódzkich MO ds. bezpieczeństwa.

Województwo zielonogórskie znajdowało się w jurysdykcji Kurii Gorzowskiej i Wrocławskiej³. Służba Bezpieczeństwa bacznie obserwowała rozwój Kościoła w Zielonogórskim. Według „Informacji nr 36/58 dot.[yczącej] sytuacji politycznej i działalności kleru katolickiego na terenie woj. zielonogórskiego” Kuria Gorzowska od października 1956 r. do stycznia 1958 r. erygowała 19 nowych parafii. W tym czasie na terenie województwa zielonogórskiego znajdowało się 159 parafii, pracowało 287 księży, 299 alumnów studiowało w trzech seminariach oraz 340 osób zatrudnionych było w charakterze nauczycieli religii. Na ogólną liczbę 793 szkół podstawowych tylko w 13 nie prowadzono lekcji religii. Religia wykładana była we wszystkich 18 szkołach ogólnokształcących, 8 liceach pedagogicznych i w 29 (na 31) szkołach zawodowych. W województwie 121 133 dzieci było objętych nauką religii, tylko 3 952 nie uczęszczało na lekcje religii (3,2% ogólnej liczby). Według oceny Służby Bezpieczeństwa: „Ze swej strony kler katolicki pod kierownictwem Episkopatu nie zadowala się ustalonymi stosunkami i normami między Państwem a kościołem, lecz usiłuje wywierać swój doktrynalny wpływ na całe społeczeństwo oraz na sytuację polityczną i ekonomiczną w naszym kraju. Cały swój wysiłek hierarchia kościelna kieruje w szczególności na:

- podważanie i osłabianie stosunków między Polską a Związkiem Radzieckim;
- oddziaływanie i rozpowszechnianie wpływów kleru na społeczeństwo w ogóle oraz poprzez rozwijanie i organizowanie różnego rodzaju uroczystości kościelnych;

² Wytyczne w dziedzinie zwalczania wrogiej działalności kleru i aktywu katolickiego, [w:] Metody aparatu bezpieczeństwa wobec kościołów i związków wyznaniowych 1945-1989, red. A. Dziurok, Warszawa 2004, s. 211-217.

³ Politykę władz wobec Kościoła, uwzględniając regionalną specyfikę województwa zielonogórskiego, szkicują: T. Dzwonkowski, S. Jankowiak, F. Leśniak, Cz. Osękowski, Polityka władz wobec Kościoła katolickiego w latach 1956-1960, [w:] Konflikt o Dom Katolicki w Zielonej Górze w dniu 30 maja 1960 roku w świetle dokumentów, red. T. Dzwonkowski, S. Jankowiak, F. Leśniak, Cz. Osękowski, Poznań 2006, s. V-XVI.

- rozszerzanie wpływu wśród inteligencji, a szczególnie wśród młodzieży i reaktywowanie organizacji przykościelnych dla przeciwstawiania ideologii socjalistycznej;
- usuwanie księży postępowych z zajmowanych stanowisk na niższe ⁴;
- otwieranie nowych parafii i żądanie przydziału ziemi i budynków parafialnych” ⁵.

Zarządzenie Ministerstwa Oświaty o usuwaniu z budynków szkół emblematów religijnych sprawiło, że do nowego roku szkolnego przygotowywała się nie tylko działy szkolna i nauczyciele, ale również Służba Bezpieczeństwa. Nadzór nad realizacją zarządzenia Ministerstwa Oświaty w województwie zielonogórskim objął I zastępca komendanta KW MO ds. bezpieczeństwa, ppłk Bolesław Galczewski ⁶, który sygnował codzienne informacje wysyłane do płk. Mariana Janica, zastępcy dyrektora Gabinetu Ministra Spraw Wewnętrznych. Sporadycznie z treścią ważniejszych „Informacji” zapoznawany był I Sekretarz KW PZPR w Zielonej Górze. W „Informacji nr 41/58” wysłanej w dniu 29 VIII 1958 r. ppłk Galczewski szczegółowo informował o przygotowaniach SB do realizacji zarządzenia Ministra Oświaty:

„1/ Dokonano szczegółowej analizy prowadzonych spraw ewidencji operacyjnej i materiałów po zagadnieniu kleru, aktywnu klerikalnego w kierunku aktywizacji rozpracowań, zabezpieczenia agenturalnego figurantów, posiadania systematycznego i szybkiego dopływu informacji o działalności figurantów i ich zamierzeniach.

2/ Wytypowano najbardziej zagrożone miejscowości (gromady-parafie itp.) gdzie na przestrzeni ostatnich dwóch lat miały miejsce wrogie wystąpienia i różnego rodzaju incydenty ze strony poszczególnych księży, aktywnu katolickiego, fanatyków religijnych. W związku z tym przydzielono pracownikom wspomniane miejscowości dla zabezpieczenia i systematycznego dopływu informacji.

3/ Z dniem I IX br. zostaną wysłani odpowiedzialni pracownicy operacyjni aparatu wojewódzkiego, w celu udzielenia pomocy jednostkom powiatowym.

4/ Przeprowadzono odprawy z komendantami posterunków oraz z dzielnicowymi woj. zielonogórskiego, z którymi omówiono zadania wynikające z sytuacji na odcinku kleru. (...) w ostatnich dniach zwołano odprawę z-ców Komendantów Powiatowych MO do spraw bezpieczeństwa, z którymi szczegółowo omówiono zadania wynikające dla Milicji w świetle Okólnika Ministerstwa Oświaty” ⁷.

4 Mowa tutaj o księżach skupionych w lojalnych wobec systemu komunistycznego organizacjach. Pierwszą taką organizacją była powołana we wrześniu 1949 r. Komisja Księży przy Związku Bojowników o Wolność i Demokrację; wkrótce terenowe komisje księży powstawały w poszczególnych województwach. Drugą taką organizacją była powstała 4 listopada 1950 r. Komisja Intelktualistów i Działaczy Katolickich przy Polskim Komitecie Obróńców Pokoju przekształcona w październiku 1953 r. w Komisję Duchownych i Świeckich Działaczy Katolickich przy Ogólnopolskim Komitecie Frontu Jedności Narodu. W lipcu 1955 r. Główna Komisja Księży przy ZBoWiD podjęła decyzję o samorozwiązaniu i przyłączeniu się do Komisji Duchownych i Świeckich Działaczy Katolickich przy OKF.JN. W okresie przejściowej liberalizacji systemu w latach 1955-1957 organizacje te praktycznie przestały funkcjonować. Po 1956 r. „księży postępowych” z inspiracji władz wyznaniowych próbowano organizować w ramach kół księży przy „Caritasie”; por. B. Mankowicz, Ruch księży patriotów 1949-1955, czyli „koń trojański” w polskim Kościele katolickim, [w:] Ze studiów nad dziejami Kościoła i katolicyzmu w PRL, red., B. Mankowicz, A. Dudek, Kraków 1995; J. Żaryn, Kościół a władza w Polsce (1945-1950), Warszawa 1997, s. 266-299; T. Markiewicz, Księża patriotów w latach 1949-1955, [w:] Stosunki pomiędzy państwem a Kościołem rzymskokatolickim w czasach PRL, red. A. Chojnowski, M. Kula, Warszawa 1998; H. Dominiczak, Organy bezpieczeństwa PRL w walce z Kościołem katolickim 1944-1990 w świetle dokumentów MSW, Warszawa 2000, s. 129-140 i 335-348.

5 IPN Po 060/44/55 z. 85; k. 16.

6 Bolesław Galczewski (ur. 1922 r.) w latach 1951-1953 wicedyrektor Departamentu IV MSW, 1953-1954 – Dyrektor Departamentu IV MSW, 1955 r. – zastępca kierownika WUBP w Szczecinie, 1955-1956 – kierownik WUBP w Zielonej Górze, od 1957 r. I zastępca komendanta ds. bezpieczeństwa. Na podstawie: Aparat Bezpieczeństwa w Polsce. Kadra kierownicza, T. I, red. K. Szważyk, Warszawa 2005; Aparat Bezpieczeństwa w Polsce. Kadra kierownicza, T. II, red. P. Piotrowski, Warszawa 2006.

7 IPN Po 060/44/55 z. 85, k. 63.

W dniach od 25 do 28 VIII odbywały się powiatowe konferencje kierowników szkół z udziałem pracowników Kuratorium. W drugiej połowie sierpnia w poszczególnych szkołach województwa odbywały się rady pedagogiczne, podczas których komunikowano sposób wprowadzenia zarządzenia ministra. Informacje spływające z narad nie wyglądały zachęcająco. Odnotowano, że na przykład kierownik szkoły z Dąbrówki nie zamierza zdejmować krzyży, chyba że uczyni to ksiądz. Najgorzej wypadły – w ocenie SB – narady w powiatach: Strzelce Krajeńskie, Lubsko, Międzyrzecz i Żary – spodziewano się tam największych trudności z wprowadzeniem w życie zarządzenia Ministerstwa Oświaty. Podobnie wyglądały informacje napływające z przebiegu rad pedagogicznych. W SP nr 2 w Świebodzinie młodzi nauczyciele przyjęli zarządzenie Ministerstwa „z dużą rezerwą” ⁸. Kierownicy szkół podstawowych z miejscowości Lubrza, Zbąszynek (pow. Międzyrzecz) i Sądów (pow. Słubice), Leszno Górne (pow. Szprotawa) wprost odmówili zdjęcia krzyży. Kierownik SP w miejscowości Kije zmienił termin rady pedagogicznej na wcześniejszy, aby nie dopuścić do udziału w niej przedstawiciela władz oświatowych ⁹. Kierownik SP nr 1 w Gubinie miał oświadczyć, że „jeżeli Rząd i Partia były w stanie obalić siłą kapitalizm to dlaczego nie uczynią tego z katolicyzmem, wniosek z tego, że następuje powrót do okresu stalinowskiego, gdyż władza nie czuje się mocna w swoich fotelach” ¹⁰. Krytycznie wypowiadali się również nauczyciele w Szkole Podstawowej nr 4 w Żarach oraz w szkołach podstawowych w Świebodzinie, Nowych Czaplach i Węgrzycu. W tej ostatniej szkole nauczyciele oświadczyli, że zdejmą krzyże dopiero wtedy, gdy nie uczyni tego ksiądz. SB odnotowywała także wypowiedzi członków PZPR i ZSL, którzy krytykowali politykę centralnych władz partii. Jeden z nauczycieli – członek Partii miał oświadczyć, że wystąpi z PZPR, jeżeli konfrontacyjna polityka wobec kościoła będzie kontynuowana ¹¹. Krytycznie wypowiadali się również rodzice dzieci w Lipinach (pow. Żary) i Murzynowie (pow. Skwierzyna). Przed rozpoczęciem roku szkolnego w niedzielę 31 VIII 1958 r. doszło do zorganizowanych protestów rodziców w dwóch miejscowościach: Wawrowie ¹² i Drzecinie (pow. Słubice).

We wtorek 2 IX rodzice protestowali przeciwko zdejmowaniu krzyży w szkołach znajdujących się w gromadach: Piotrów, Dobrochowice (Żary), Chwalim, Klenica, Borysin (pow. Sulechów). W szkołach znajdujących się w gromadzie Chwalim, Łaski (pow. Zielona Góra) i Wawrów ponownie zawieszono zdjęte krzyże. W Klenicy jeden z rodziców miał powiedzieć: „to co nam dał paździenik, to zabierze wrzesień” ¹³, zaś w Borysinie kilkanaście osób miało zastosować wobec przedstawiciela Wydziału Oświaty PPRN groźbę użycia siły zwracając się doń w następujący sposób: „ty judasz, jak nie oddasz i nie zawieszisz krzyży w szkole, to my ciebie ukaminujemy” ¹⁴.

W środę 3 IX krzyże nadal wisały w szkołach podstawowych w Otyniu, Bobrowniku i Modrzycach (pow. Nowa Sól). Wezwani na rozmowy do władz oświatowych kierownicy szkół oświadczyli, że zrobią to „po uzgodnieniu z właściwymi księżmi”. Z kolei, rodzice z Nowej Soli, Żabna, Bytomia Odrzańskiego i Popęszyc (pow. Nowa Sól) zamierzali napisać petycję do Ministerstwa Oświaty w sprawie przywrócenia krzyży w szkołach. Tego dnia protesty rodziców przeciwko zdejmowaniu krzyży miały miejsce w gromadzie

8 IPN Po 060/44/55 z. 85, k. 65.

9 IPN Po 060/44/55 z. 85, k. 66.

10 IPN Po 060/44/55 z. 85, k. 69.

11 IPN Po 060/44/55 z. 85, k. 71.

12 IPN Po 060/44/55 z. 85, k. 93.

13 IPN Po 060/44/55 z. 85, k. 73.

14 IPN Po 060/44/55 z. 85, k. 73.

Wysoka (pow. Szprotawa), gdzie zebrało się około 20 osób. Musiał tam interweniować przewodniczący Prezydium Powiatowej Rady Narodowej i prokurator powiatowy. Podobne protesty rozpoczęły się w Głuchowie. W Boczowie (pow. Słubice) kierownik szkoły popierany przez rodziców odmówił zdjęcia krzyży, mówiąc: „jeśli ktoś odważy się zdjąć krzyże w szkole to go zatłuką kamieniami”¹⁵.

W Chodkowie (pow. Żagań) komitet rodzicielski zwołał zebranie gromadzkie, na które przybyło 100 osób. Zebrani domagali się nauczania religii, zawieszania krzyży w klasach oraz odmawiania modlitw z dziećmi przed i po lekcjach. Odnotowano wypowiedzi: „żądamy religii w szkole, żądamy zawieszenia krzyży, nie jesteśmy w niewoli. Gomułka sam nie rządzi, my jesteśmy władzą na tym terenie, nas zarządzenia Bieńkowskiego nie obowiązują i nie mają dla nas żadnego znaczenia”¹⁶. Przybyły na to zebranie sekretarz PPRN został wygwizdany. Wystosowano petycję (podpisaną przez 80 osób) do PPRN z żądaniem nauczania religii i przywrócenia krzyży w szkołach.

Kolejnego dnia – w czwartek 4 IX – protesty rodziców zaostryły się. Tego dnia do szkoły podstawowej w gromadzie Laski (pow. Zielona Góra) weszło siedem kobiet ponownie zawieszając krzyże w salach klasowych; przed szkołą zgromadziło się około 50 kobiet¹⁷.

Protesty rodziców nadal trwały w gromadzie Głuchów (pow. Sulechów). W tym dniu do gromady udali się sekretarz PPRN i z-ca Inspektora Szkolnego. Zwołanych przez bicie dzwonu 30 kobiet domagało się przywrócenia krzyży w szkole. Wówczas sekretarz PPRN oświadczył, że ten, kto tego dokona, zostanie pociągnięty do odpowiedzialności karnej. Wśród zebranych zapanowała konsternacja i zaczęły padać wypowiedzi: „Polska jest kolonią ruską”, „co wy z tej Polski robicie – republikę ruską”, „bez wychowania religijnego będą same złodziejki”, „Gomułka narobił ale też będzie zdjęty”¹⁸. W międzyczasie przywódczyni protestów Józefa Wolniakowa, korzystając z powstałego zamieszania, zawiesiła w klasach szkolnych zdjęte krzyże. Prokurator powiatowy wszczął przeciwko niej śledztwo.

Tego samego dnia do szkoły podstawowej położonej w miejscowości Kupinin (pow. Świebodzin) wkroczyło 28 osób (w tym trzech mężczyzn) zawieszając zdjęte krzyże.

Według analizy realizacji zarządzenia Ministerstwa Oświaty z 5 IX opracowanej przez ppłk. Galczewskiego na dzień 5 IX 1958 r., w 19 szkołach nie zdjęto „emblematów religijnych”, tj. od 1 do 4 w poszczególnym powiecie; tego rodzaju zdarzenia występują jedynie w 6 powiatach. Płk Galczewski dodawał: „Tego rodzaju manifestacyjne zawieszanie krzyży w szkołach zanotowano ogółem w 12 gromadach naszego województwa. W miastach i miasteczkach tego rodzaju wypadków nie notowano dotychczas. Udział w tych akcjach brały w zasadzie same kobiety, których ilość w poszczególnych wypadkach wynosiła od 5-50 osób. Kler oficjalnego udziału w tych wypadkach nie brał”¹⁹. Z przeprowadzonej analizy dowiadujemy się, że prokuratury powiatowe wszczęły 9 dochodzeń przeciwko 18 inspiratorom manifestacyjnego zawieszania krzyży; aresztowano do dnia 4 IX trzy osoby: Józefę Wolniak z Głuchowa, Józefę Nizioł i Helenę Rodziewicz z gromady Wawrów. Kuratorium zamknęło cztery szkoły. Ponadto jednego nauczyciela zwolniono z pracy, 4 zawieszono, 2 przeniesiono na niższe stanowiska oraz kilku udzielono upomnień. Zdjęto z funkcji sołtysa należącego do ZSL.

W dniu 5 IX było stosunkowo spokojnie: w tym dniu miał jedynie miejsce bojkot szkoły podstawowej w gromadzie Brożków (pow. Żary), dzieci z tej gromady nie przyszły na zajęcia klas VI i VII w szkole w Lubaniach.

W sobotę 6 IX został aresztowany Henryk Chruszcz zamieszkały w Głuchowie. Tym samym liczba aresztowanych wzrosła do czterech osób. Tego samego dnia w gromadzie Serbów (pow. Słubice) kilka kobiet zawiesiło krzyże, a w gromadzie Wierzbica (pow. Nowa Sól) – ok. 50 kobiet. W Serbowie nauka decyzją Inspektora Szkolnego została zawieszona. W Bytomiu Odrzańskim (pow. Nowa Sól) uczniowie dwóch klas czwartych nie odpowiadali na pytania nauczycieli, co również spowodowało zawieszenie nauki przez władze oświatowe. Tego dnia do PPRN wpłynęła petycja rodziców z gromady Kunowice (pow. Słubice) podpisana przez 39 mieszkańców gromady.

W niedzielę 7 IX po niedzielnym kazaniu w gromadzie Goszczanowo (pow. Strzelce Krajeńskie) (fragment kazania księdza: „wprawdzie w szkole istnieje religia, ale krzyży nie ma, duch nieczysty ogarnął Polskę i szkoły, rodzice sami muszą z tym walczyć”) około 60 osób udało się do kierownika SP żądając zawieszania krzyży, co zostało zrealizowane²⁰. Tego samego dnia zawieszono krzyże w trakcie zebrania rodzicielskiego w szkole w gromadzie Jacewo (pow. Głogów) oraz podjęto nieudaną próbę przywrócenia krzyży po nabożeństwie w gromadzie Wierchowina (pow. Głogów). W niedzielę dwie mieszkanki Głogowa zbierały podpisy wśród mieszkańców miasta pod petycją domagającą się prowadzenia nauki religii w szkole przez oo Redemptorystów; podpisało się 500 osób „w tym około 50 żon członków partii i 5 żon funkcjonariuszy MO”²¹.

W poniedziałek 8 IX miały miejsce:

- protest rodziców (ok. 40 osób) z gromady Żelechów (pow. Świebodzin) przeciwko usuwaniu wiszących krzyży – w efekcie władze oświatowe zawiesiły naukę i zdymisjonowały kierownika szkoły;
 - zawieszenie krzyży przez trzy mieszkanki gromady Nowe Czaple (pow. Żary); jedna z kobiet oświadczyła: „krzyże w szkole wisiały za Hitlera, Stalina i Bieruta, a teraz się je zdejmują”²²; jednakże następnego dnia jedna z osób biorących udział w akcji poinformowana o konsekwencjach, sama zdjęła zawieszane krzyże;
 - zawieszenie krzyży w gromadzie Nowe Żabno (pow. Nowa Sól) przez grupę 30 kobiet; wskutek interwencji kierownika szkoły krzyże zostały zdjęte i zabrane.
- W tym dniu aresztowano Władysława Kikuta zamieszkałego w Goszczanowie. We wtorek 9 IX nie odnotowano żadnych protestów. Natomiast w środę 10 IX:
- zamknięto szkołę w gromadzie Szczawno (pow. Krosno Odrzańskie) w związku z niezdjęciem krzyży w szkole;
 - w gromadzie Białoleka (pow. Głogów) 20 kobiet zawiesiło krzyże, nauka w szkole została zawieszona;
 - w miejscowości Głuchowo (powiat Sulęcín) 8 kobiet zawiesiło krzyże w szkole;
 - zawieszono krzyże w gromadzie Rybocice (pow. Słubice).

W czwartek 11 IX trwały nadal protesty rodziców w Rybocicach. Według „Informacji nr 56/58” wysyłanej do Gabinetu Ministra i sygnowanej przez ppłk. Galczewskiego: „w dniu 11 bm. na miejsce wyjechali: przewodniczący PPRN i Inspektor Szkolny, w celu wyjaśnienia tej sprawy. Po ich przybyciu do gromady wszczęto alarm biciem w dzwony tak, że w krótkim czasie obok szkoły zebrała się znaczna grupa mieszkańców, spośród

15 IPN Po 060/44/55 z. 85, k. 76.

16 IPN Po 060/44/55 z. 85, k. 79.

17 IPN Po 060/44/55 z. 85, k. 80 i 92.

18 IPN Po 060/44/55 z. 85, k. 77.

19 IPN Po 060/44/55 z. 85, k. 87.

20 IPN Po 060/44/55 z. 85, k. 96.

21 IPN Po 060/44/55 z. 85, k. 98.

22 Ibidem.

których padały okrzyki „nie macie tu nic do szukania, wynoście się stąd, my chcemy religii” itp. oraz zaintonowano pieśń religijną „My chcemy Boga”²³.

Przewodniczący PPRN i Inspektoratu Szkolnego opuścili gromadę, wracając tam z prokuratorem i Zastępcą Komendanta Powiatowego MO. Wtedy „w godzinach popołudniowych po raz drugi przybyli przedstawiciele władz powiatowych wraz z inspektorem szkolnym, który zdjął wiszące w szkole krzyże. I w tym wypadku zebrał się pod szkołą dość liczny tłum, lecz w wyniku wezwania ze strony Komendanta Powiatowego MO, zebrani spokojnie rozeszli się do domów. Natomiast w dniu 12 IX w godzinach rannych stwierdzono, że w tej samej szkole krzyże znów wiszą. Wtedy władze szkolne zawiesiły kierowniczkę szkoły za niedopełnienie obowiązków służbowych, a krzyże po raz trzeci zdjął inspektor szkolny”²⁴. Protest został w ten sposób zakończony.

Tego samego dnia do szkoły w miejscowości Gronów (pow. Słubice) wtargnęła grupa 20 kobiet i zawiesiła krzyże w salach szkolnych; po rozejściu się kobiet kierownik szkoły krzyże zdjął. W tym dniu aresztowano drugiego uczestnika protestów w Goszczanowie, Franciszka Górnickiego.

Piątek 12 IX minął spokojnie. W sobotę 13 IX w miejscowości Gaj (pow. Skwierzyna) jeden z uczniów zawiesił krzyż, lecz po interwencji kierownika szkoły zdjął go. Zwołano zebranie rodzicielskie, podczas którego rodzice domagali się przywrócenia krzyży, lecz spotkanie zakończyło się spokojnie. Tego samego dnia aresztowany został Aleksander Żamojcin z gromady Stańsk (pow. Słubice) za wysuwane wobec nauczycieli pogroźki.

W niedzielę 14 IX w gromadzie Malta (pow. Sulęcín) grupa 30 osób wkroczyła do miejscowej szkoły zawieszając krzyże w 3 klasach. Zrobiono to z inspiracji katechetki Stanisławy Wojciechowskiej, która została zawieszona w czynnościach. Kierowniczka szkoły na polecenie Inspektoratu zdjęła zawieszane krzyże. W gromadzie Krobielowo (pow. Skwierzyna) w godzinach popołudniowych do miejscowej szkoły wkroczyło 30 osób, które zawiesiły krzyż w jednej klasie szkolnej.

Po dwóch tygodniach protesty rodziców powoli wygasaly. We wtorek 16 IX w szkole w miejscowości Malta (pow. Sulęcín) 13 dzieci zbojkotowało zajęcia szkolne. Następnego dnia w szkole tej odbyło się zebranie rodziców, podczas którego rodzice ponownie zawiesili krzyże w szkole.

W dniu 17 IX w piśmie przesłanym do Wicedyrektora Gabinetu Ministra SW sygnowanej przez ppłk. Galczewskiego sporządzono statystykę protestów²⁵:

Przedmiot sprawy	Na dzień 5 IX (do)	Od 5-10 IX 1958 r.	Od 10-15 IX 1958 r.	Razem
Nie zdjęto krzyży w szkołach na dzień 2 IX 1958-55	11	9	3	
Powtórnie zawieszono krzyże w szkołach	16	11	5	32 (33 – odręcznie)

23 IPN Po 060/44/55 z. 85, k. 102.

24 IPN Po 060/44/55 z. 85, k. 103.

25 IPN Po 060/44/55 z. 85, k. 112.

Przedmiot sprawy	Na dzień 5 IX (do)	Od 5-10 IX 1958 r.	Od 10-15 IX 1958 r.	Razem
Wypadki demonstracyjnego zawieszania krzyży	12	9	3	24
Okupowano szkół	-	-	-	-
Wypadki bojkotu szkół	1	1	-	2
Aresztowano osób na podstawie sankcji prokuratur powiatowych	3	2	2	7 (5 – odręcznie)
Doręczono aktów oskarżenia	-	1	3	4
Zatrzymano osób	2	3	3	8
Prowadzono dochodzeń	7	4	3	14
Przeprowadzono rozmów profilaktycznych (prok., czyn. adm., MO)	52	86	20	158
Przekazano spraw indywidualnych do kol. orzekających	-	8	9	17
Wydano wyroków administracyjnych	-	8	9	17
Wypadki interweniowania ZOMO	1	1	-	2

Podsumowując wydarzenia w Zielongórskim ppłk Galczewski stwierdzał: „analizując działalność kleru katolickiego stwierdza się, że księża żadnego oficjalnego udziału w powstających konfliktach na terenie poszczególnych gromad nie biorą. Nie stwierdza się też jaskrawych wypadków inspiracji ze strony kleru poza kościołem w kierunku podburzania społeczeństwa do manifestacyjnych wystąpień w p-ko laicyzacji szkół. (...) W dalszym ciągu nie posiadamy też sygnałów o aktywizowaniu się reakcyjnych środowisk, gdyż we wszystkich dotychczasowych konfliktach na terenie wiejskim bierze w zasadzie element sfanatyzowany i w przeważającej mierze kobiety. Przy tym konflikty te nie mają charakteru jaskrawie wrogiego, gdyż wznoszone często okrzyki ograniczają się do żądań przywrócenia religii i zawieszania krzyży w szkołach”²⁶.

Od końca września do początku listopada 1958 r. odbywały się procesy uczestników protestu. Uznane za przywódców osoby otrzymywały głównie wyroki w zawieszeniu: J. Wolniak została skazana na karę 6 miesięcy więzienia (zawieszenie na 2 lata),

26 IPN Po 060/44/55 z. 85, k. 110.

Genowefa Mackojć – na 3 miesiące (jeden rok zawieszenia), Henryk Chruszcz – na dwa miesiące aresztu. Na 5 miesięcy aresztu w zawieszeniu na dwa lata zostali skazani: Stanisława Wilczak, Agnieszka Marczak, Janina Bortnowska. Na miesiąc aresztu w zawieszeniu na 2 lata oraz na 500 zł grzywny skazano Stanisławę Krasowską, Helenę Skibińską, Marię Bortkowską i Janinę Gmernicką. Na dwa miesiące aresztu w zawieszeniu na 2 lata została skazana Lucyna Szczęśniak, a na dwa miesiące aresztu (bez zawieszenia): Wincenty Szczęśniak.

Protesty rodziców w Zielonogórskim przeciwko usuwaniu krzyży ze szkół były fragmentem protestów, które jesienią 1958 r. przetoczyły się przez cały kraj. Opisujący te wydarzenia Henryk Dominiczak wśród najaktywniejszych województw (obok zielonogórskiego) wymienia: województwo wrocławskie (93 protesty), gdańskie (demonstracyjne zawieszanie krzyży w 30 szkołach, wysłano 34 petycje, aresztowano 7 osób), koszalińskie (30 przypadków zawieszania krzyży, wysłano 16 petycji, wszczęto 28 spraw karnych), bydgoskie (kilkanaście przypadków zawieszania krzyży), rzeszowskie (74 protesty przeciwko zdejmowaniu krzyży, 7 osób aresztowanych), warszawskie (różne formy protestu w 234 szkołach, różne formy represji objęły 552 osoby)²⁷.

Na terenie województwa zielonogórskiego protesty rodziców objęły głównie tereny wiejskie. W miastach (Głogów, Żary) przybrały one postać łagodniejszą, w postaci pisania petycji do władz. Na wsi w protestach brały głównie udział kobiety prowadzące – wspólnie ze swoimi mężami – średniorolne gospodarstwa. Działania kierownictwa partyjnego wobec Kościoła nierzadko kontestowali szeregowi członkowie PZPR i tzw. stronnictw sojuszniczych: głównie Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego.

Zastanawiające jest bagatelizowanie protestu przez sygnującego raport zbiorczy ppłk. Galczewskiego, który został wysłany 17 IX 1958 r. do Wicedyrektora Gabinetu Ministra SW. W raporcie tym funkcjonariusz SB sprowadzał charakter protestów wyłącznie do wymiaru religijnego. Być może na to wpłynęła płęć (kobiety) protestujących. Tymczasem w trakcie trwania protestów wyraźnie w wypowiedziach uczestników zaznaczała się ewolucja postaw – od wyrażania dezaprobaty wobec usuwania emblematów religijnych ze szkół do okazywania jawnej wrogości wobec Związku Radzieckiego (wypowiedzi: „Polska jest kolonią ruską”), niechęci wobec systemu, władz partyjnych i polityki Gomułki (wypowiedzi: „nie jesteśmy w niewoli, Gomułka sam tu nie rządzi”, „to co nam dał październik [chodzi o liberalizację systemu w 1956 r. – przyp. K.B.] to zabierze wrzesień”). Protesty zielonogórskie stanowią w mikroskali potwierdzenie tezy, że w realnym socjalizmie wszelkie protesty (czy to o charakterze gospodarczym, czy kulturowym) przekształcają się w protesty polityczne skierowane przeciw jednemu trój-dysponentowi władzy politycznej, gospodarczej i ideologicznej naraz, jakim był aparat partyjny PZPR²⁸.

Ponadto opisywane protesty są ciekawym przyczynkiem do dziejów relacji władze komunistyczne – kościół w PRL w Zielonogórskim, stanowiąc jedne ze składowych genetyz konfliktu o Dom Katolicki w Zielonej Górze w maju 1960 r.

Zusammenfassung

Proteste gegen das Abhängen der Kreuze in den Schulen der Woiwodschaft Zielona Góra im August-September 1958

Der Artikel stellt im Hintergrund der kurz geschilderten Verhältnisse zwischen dem Staat und der Kirche in den Jahren 1956-1958 den Verlauf der Elternproteste im August-September 1958 gegen das Wegräumen der Kreuze aus Grundschulen auf dem Gebiet der Woiwodschaft Zielona Góra dar. Obwohl die Ursache des Konflikts rein religiösen Charakter hatte, zeigte sich dabei der spontane Widerwille der Gesellschaft gegenüber der Sowjetunion, dem kommunistischen System und der Politik der PVAP. Auf der regionalen Ebene dagegen kann man die Elternproteste von 1958 als ein Glied in der Kette von Ereignissen betrachten, die zum Konflikt um das Katholische Haus im Mai 1960 in Zielona Góra geführt haben.

27 H. Dominiczak, op. cit., s. 264-268.

28 Czym innym jest konstatacja faktu, że wszelka opozycja w PRL miała charakter polityczny, a czym innym jego wyjaśnienie; jedno z wyjaśnień tej kwestii, zob. np. L. Nowak, U podstaw teorii socjalizmu, T. I-III, Poznań 1991; oraz w szczególności: L. Nowak, K. Paprzycka, M. Paprzycki, O wielości ścieżek rozwojowych socjalizmu, [w:] Jednostka w układzie społecznym („Poznańskie Studia z Filozofii Humanistyki”, T. 22), red. K. Brzechczyn, P. Przybysz, Poznań 2009 (w druku).

Kultura i społeczeństwo na Środkowym Nadodrzu w XIX i XX wieku

redakcja naukowa:
Przemysław Bartkowiak
Dawid Kotlarek